

Anlægsgartnerens historiske virke

Som fag har anlægsgartneri altid været der for så vidt der altid har eksisteret haver og parker. De arbejdsopgaver som anlægsgartnere udfører i dag, har århundredlange aner og blev især udført af herregårdsgartneren, slotsgartneren og brolæggeren. Som profession er faget dog kun fra sidst i 1800-tallet og derfor omkring 130 år. Dengang tilbød byernes blandede 'handelsgartnerier' ofte at plante træer og buske og efterhånden at anlægge hele haver inklusive de belægninger og støttemure der fulgte med. Dem der specialiserede sig i dette arbejde blev kaldt anlægsgartnere, og det hedder de stadig. Efterhånden opstod der også virksomheder der alene arbejdede med anlægsgartneri.

Det erhvervsmæssige udgangspunkt var byernes nye velhavende villakvarterer, men senere sprang anlægsgartnere over havegården i takt med at byerne og samfundet udviklede sig. Fagets særkende – koblingen af jordbrug og byggeri – blev dog bevaret, og faget forblev primært et byfag.

Fagets organiseres

Den faglige organisering kom hurtigt efter. Fagforeninger skød op sidst i 1800-tallet. Det blev i 1899 til den landsdækkende Dansk Gartnerforbund der lagde hårdt ud med krav om at hæve daglønnen fra 2,50 til 3 kr. Uden held. Og så strejkede man. Efter seks ugers konflikt kom resultatet: en lønstigning på 40% til 3,50 kr. om dagen, dog 3,30 kr. om vinteren hvor arbejdstiden var kortere.

De faglige stridigheder førte i 1902 til oprettelsen af en arbejdsgiverforening for private firmaer med anlægsgartnere og havearkitekter. Den første formand var V. Fabricius Hansen. Ud over at forhandle overenskomster var det hovedsigtet at få indført ensartede priser. Det accepterer konkurrencelovgivningen selvfølgelig ikke i dag, men dengang var det i naturlig i forlængelse af de århundredgamle laugstraditioner. Brolæggerlauget er fra 1660.

Villahavens gartnere

I branchens første årtier var villahaverne det altdominerende arbejdsområde og planter, og plantekendskab var den afgørende kompetence. Branchen bestod efter vor tids begreber mest af havemænd. De blev mest rekrutteret fra gartnerstanden, mange uden tvivl fra de mange herregårdsgartnerier der blev indskrænket eller lukket i samme periode. Senere kom mange landmænd til i takt med at beskæftigelsen i landbruget faldt. Det nye fag opsugede den ledige arbejdskraft og skolede den om.

Faget var et håndværk med gartnerens håndværktøj, men forholdene var mindre i de private haver end på herregårdene, og normalt var det ikke muligt at bruge heste og markredskaber. Arbejdet måtte mest foregå med spade, rive og trillebør. Kravet til præcision gjorde desuden at man måtte anvende afsætningsudstyr som vinkelspejl, landmålerstokke og nivelleringsinstrument. Det var ikke nok at ride op i jorden med en stok som landskabsgartnerne før havde for vane.

Jordarbejderne foregik med skovl, spade og trillebør, mens transport og større jordarbejder foregik med hest og vogn. Specialhestevogne til at flytte store træer kendtes også. Ved større jordflytninger måtte man tage arealet stribevist for at holde muld og råjord adskilt. Kapaciteten var stærkt begrænset set i forhold til de muligheder vi har i dag. Til gengæld led man ikke under jordkomprimerings svøbe.

Traditionen var at de ansatte gartnere selv skulle lægge spade og beskærersaks til, mens arbejdsmændene skulle have deres egen skovl. Grejet blev bundet på cyklerne så man knap kunne køre på dem. Vognmænd med hestevogn sørgede for at hente affald og køre sten og grus til.

Arbejdet de første årtier mindede meget om herregårdsgartneres arbejde, bare i mindre skala. Plantedyrkningen og havens indretning stod i centrum, mens belægninger spillede en meget lille rolle. Sådan var det også helt tilbage i 1647 hvor Hans Rasmussen Block beskriver slotsgartneriet i sin 'Horticultura Danica'. De viste håndredskaber er næsten de samme. Ja, de ligner såmænd også dem vi bruger i dag, og den beskrevne planteprocés er næsten taget ud af vore dages normer. Men andet end håndredskaber fandtes ikke i 1647, og næsten heller ikke i 1900-tallets begyndelse. Og nutidens faggrænser var meget langt væk. Især for Block der både var gartner, planteskolemand, anlægsgartner og havearkitekt. Og kok.

Fra et herregårdsgartneri cirka 1912, her Gartneriet Klosterhaven ved Vemmetofte adelige Jomfrukloster. Der er mange ældre folk imellem. De blev ofte overflyttet til gartneriet fra mark og skov hvor arbejdet var mere fysisk krævende. Det blandede herregårdsgartneri, der også omfatter parker og alléer, var i høj grad forløberen for anlægsgartneriet hvis første arbejdspladser var de store villahaver. Foto fra "Arbejdsmandens historie i 100 år"

Erstad-Jørgensen, 1926

I 1926 beskriver Erik Erstad-Jørgensen i sin bog 'Anlægsgartneri' hvor langt faget var kommet 2-3 årtier efter det var blevet en profession. Bogens vægt ligger på tidens væsentligste opgave: villahaven. At der ofres meget plads på at beskrive anlæg af tennisbaner og krocketbaner viser noget om hvem kunderne var.

Det beskrevne fag hviler tydeligt på en meget ældre gartnertradition med en holdbar viden. Mange overvejelser om bl.a. belægninger og planteanvendelse kunne næsten være sagt i dag. Erstad-Jørgensen bliver helt moderne i sin beskrivelse af synkebrønde og faskiner hvor regnen kan sive væk. Det meste er dog ikke længere relevant – og meget er direkte forkert som mellemtidens forskning har påvist.

Planteudvalget synes artsmæssigt at være som i dag – eller bedre fordi man bl.a. havde elmen. Sorterne er der langt færre af. Erstad-Jørgensen skriver dog begejstret om den "forbløffende udvikling inden for alt hvad der hedder stauder." Hvor man før stort set kun havde de

botaniske arter, er det væltet frem med sorter inden for næsten alle arter. Så meget desto lettere er det at droppe udplantningsplanterne. De vigtigste græsarter er de samme som i dag, men det er landbrugsgræsser, og sorter nævnes ikke. Til gengæld er flere arter i spil.

Ukrudtsbekæmpelse er et spørgsmål om god gammel økologisk jordbrugsteknik – men pesticider er så småt på vej frem. Når man skal bekæmpe rodukrudd før anlæg af en tennisbane lønner det sig at give jorden ”et godt lag myremalm der har være brugt til rensning af gas, og som indeholder så meget plantegift at det virker dræbende ...”

Plejen af træer er selvsagt stærkt forældet. Det beskrives f.eks. indgående hvordan man kan fjerne råd ved at skære rent indtil friskt ved, plumbere med beton, dræne huller ved at bore o.s.v. Det er let at le af i dag, men dengang skulle der gå over 50 år før forskningen helt ændrede den praksis bogen anbefaler.

Arkitekten og anlægsgartneren

Der var flydende grænser mellem anlægsgartneren og havearkitekten, og som regel leverede samme firma både tegning og anlæg. Også Erstad-Jørgensens firma. En tegning var typisk kun en skitse som havearkitekten selv var med til at afsætte i marken. Også mellem den private og offentlige sektor var der porøse grænser. Det er et træk man kan finde langt op i tiden.

Det er betegnende at de private firmaers første formand V. Fabricius Hansen senere blev stadsgartner i København. Den tredje formand var I.P. Andersen der var en af sin tids mest anerkendte havearkitekter. Det var også ham der fik kæmpet fagets første fagblad igennem. Det lykkedes i 1920 under navnet ’Havekunst’ der ikke var et nyhedspræget brancheblad, men et fagligt magasin.

Siden begyndte de forskellige sider af faget at markere sig mere selvstændigt. Der optrådte gradvist en spaltning mellem dem der mest var anlægsgartnerne, og dem der mest var havearkitekter. Den kom til udtryk på foreningsplan i 1931 hvor anlægsgartnerne og havearkitekterne gik hver til sit. Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening blev til Dansk Anlægsgartnerforening og Dansk Havearkitektforening.

Opdelingen var der dengang delte meninger om, men den er siden set som principiel fordi havearkitekten nu kunne optræde som bygherrens tillidsmand uden økonomisk mellemværende med anlægsgartneren. Det fik stigende betydning i takt med at socialt boligbyggeri og andre offentlige arbejder udvidede arbejdsområdet.

Fagets opdeling blev siden understreget af flere andre foreningsdannelser, bl.a. Stads- og Kommunegartnerforeningen i 1954. Netop det kommunale område skulle siden vokse sig til en dominerende aktør som både byg- og driftsherre inden for det grønne.

Større opgaver kommer til

Anlægsgartnerne nød godt af den ekspanderende middelklasse i århundredets første del, ikke mindst under 1. verdenskrig. Samtidig begyndte nye opgaver at komme til i form af anlæg af nye parker og kirkegårde.

“Trædning af en græsplæne før såning – et arbejde, som vanskeligt kan mekaniseres,” skrev anlægsgartner Victor Hansen i 1952. Det kunne det godt, men trædning er i øvrigt en glimrende jordbehandling før græssåning og ikke så langsomt som man umiddelbart skulle tro.

I 1917 var der problemer med at skaffe arbejdskraft nok. Så fulgte pludseligt faldende konjunkturer i kølvandet på slutningen af 1. verdenskrig. Den første krise ramte faget. Dem kom der siden flere af. Den næste med depressionen fra omkring 1930. Det medførte dog også opførelse af sociale boligbyggerier og dermed et nyt marked for anlægsgartneren. I takt med at byggeriet blev mere åbent og grønt, fik anlægsgartnerne større roller. Og i krigsårene steg villahavearbejdet igen da forbrugsmulighederne – ligesom under første verdenskrig – ellers var begrænsede.

Med de nye opgaver udviklede der sig enkelte større virksomheder og med flere opgavetyper blev branchen mindre sårbar over for det private og ellers dominerende villahavemarked.

Teknologien slår ikke til

I de nye parkbebyggelser fik anlægsgartnerne en helt anden arbejdsplads med store arealer og helt andre jordmængder end før. Trillebøren og spaden slog ikke længere til, heller ikke heste og markredskaber. Heste blev bl.a. monteret med 'gumper' eller jordsluffer med kusken stående bagpå.

Men jordflytningen var længe det store problem. Traktoren "er endnu for klodset og uhåndterlig," skriver anlægsgartner Victor Hansen i 1952. Han beklager samtidig at jordflytningen for en meget stor del er gledet over til entreprenører hvilket er "til stor skade for den gartneriske behandling af jorden, idet entreprenøren ikke kan have samme faglige indsigt som anlægsgartneren."

På andre måder gik det lettere: "På de store græsarealer kan den gamle håndmaskine ikke anvendes med udbytte, og forbavsende hurtigt udvikler motorplæneklipperen sig til et nyttigt og brugeligt mekanisk redskab," skriver Victor Hansen. Heste blev også brugt til at trække større græsslåmaskiner.

Faget mekaniseres

Men samfundet var i hastig forandring, byggeriet i vækst og krigen havde skabt et teknologispring. Vægten i opgaverne begyndte at forskyde sig, og anlægsgartneren gik med på vognen.

Victor Hansen i 1952: "Den anden verdenskrig giver den maskinelle udvikling et kolossalt skub fremad, således at anlægsgartnerens besværligheder fra før krigen med at finde de egnede maskintyper ikke

Med det sociale boligbyggeri i 1930'erne får anlægsgartnerne en opgave ved siden af villahaverne. Det er en opgave som siden skulle blive meget betydningsfuld. Opgaverne er startsskuddet til de større virksomheder der ikke længere er professionelle havemænd, men grønne entreprenører. Gravemaskinerne blev almindelige i 50'erne. På billedet, der fra midten af årtiet, graves der ud til boligblok.

Foto fra 'Arbejdsmandens historie gennem 100 år'.

eksisterer mere," lyder det optimistisk. "Jordfræsere, traktorer, bulldozere og motorsprøjter, alle kommer de på markedet i et tempo der næsten tager pusten fra en. Anlægsgartneren står pludselig over for en helt ny arbejdsmetode der kræver både teknisk indsigt og sidst, men ikke mindst, større kapitalinvestering."

De store maskiner blev introduceret i anlægsgartneriet i 1949 ved bebyggelsen af Bellahøj, der samtidig var den første højhusbebyggelse i landet.

Anlægsgartner Ingemann Hansen købte selv i England en maskine som Victor Hansen beskriver som en 'stor gummiged med hydraulisk frontlæsser'. Kort efter kom bulldozeren der med tanks som ophav var udviklet til at bygge flyvepladser under krigen. Mekaniseringen blev kickstartet fordi tilbuddene på jordarbejdet i starten blev regnet ud efter 'trillebørpriser'.

Georg Boye, 1959

Et indtryk af fagets stade sidst i 50'erne fås i Georg Boyes bog 'Anlægsgartneri' der var en opfølger til Erstad-Jørgensens bog. Bogen blev hurtigt forældet fordi den kom lige før faget blev rigtigt mekaniseret og havearkitekten blev til landskabsarkitekt. Boyes fokus begrænser sig til to slags udøvere: den selvstændigt praktiserende lille havearkitekt der projekterer mindre anlæg og den private anlægsgartner der udfører dem. Den kommunale verden findes ikke. Og Boye beskriver kun fagentrepriser, ikke de hoved- og totalentrepriser der senere kom til at dominere. Den meget udførlige beskrivelse af opmåling – og senere om afsætning – afspejler også en tid med en helt andet kortgrundlag end vi har i dag.

Det udførende anlægsgartneri virker bedaget og ligner stadig mere 30'ernes end dagens anlægsgartneri. I 1959 udføres meget arbejde manuelt. Jordflytning med trillebør er stadig noget man regner med. Komprimering er et overskueligt problem. Drænrør er kun af ler. Fliser stødes, man foretager normalt ikke aftrækning. NPK blandingsgødning er stadig lidt for nyt og smart. Bassiner kan udføres i beton og tagpap, men ikke i folier. Der er i det hele taget langt færre materialer end i dag, og de skal tilpasses meget mere. Man taler stadig ikke om græssorter, men der bruges flere arter, f.eks. kamgræs og timothé som i dag er gledet ud. Holdningen til kemikalier og pesticider er ukritisk. Og træplejen er stadig som den nu engang var før den videnskabeligt baserede træpleje trådte i karakter over tyve år efter.

Tidskoloritten flyder ud på siderne. Til tidens hyppigt brugte mærkevarer hører 'Cuprinol' som træ overfladebehandles med. Og som andre havearkitekter i tiden skal Boye lige skyde den forkætrede sten-høj i sæk. Det er stadig makadam der er standarden i befæstelser, og fagets første faglige normer lader endnu vente på sig.

Faglige normer fra 1962

De faglige normer kom i 1962 for både anlæg og pleje. Det var samme år som statens cirkulære om fast pris og tid varslede nye offentlige licitationer. Men selv om nye tider stod for døren, var normens indhold præget af teknikken fra privathaven. Og materialerne var fortsat af den gamle skole. Stabilt grus var f.eks. endnu for moderne til at være med. Støttemure af mærkevarer som Ankasten, Nexø- og Ølandsskaller optog hele 7 ud af 28 sider.

I 50'erne blev asfalt også almindeligt i anlægsgartneriet. Her udlægges der pulverasfalt på en gangsti en park. Fra Georg Boyes 'Anlægsgartneri' fra 1959.
Foto: Willy Falck Hansen.

Stabilt grus blev først præsenteret i 1968 som alternativ til stensbærelag hvor emner som støttemure og terræntrappe fortsat vejede ret tungt. Siden blev fagets kvalitetsstandarder i stadig højere grad præget af nationale og senere europæiske materialestandarder med større vægt på resultatkrav frem for proceskrav.

Den grønne entreprenør

60'ernes økonomiske vægt og byspredning betød også en omvæltning i anlægsgartneriet, bl.a. en kraftig oprustning i materiel. Med det økonomiske boom opstod der mange store anlægsgartnerivirksomheder.

"Vi fik flere traktorer, efterhånden et par og tyve plus bulldozere og gummiged," fortæller Sven Bech i 1986. Vi havde meget at gøre med boligselskaberne. Vi tjente mange penge – det var gullaschtider, og vi fik noget for arbejdet."

Fra 5-6 cyklende medarbejdere i 30'erne var virksomheden i 60'erne kommet op på 170-180 tungt bevæbnede mænd der tog del i den voldsomme byudvikling: boligbyggeri, erhvervsbyggeri og institutionsbyggeri. Villahaver var reduceret til bibeskæftigelse.

Der var som nu også mange mindre virksomheder der var orienteret mod de mindre opgaver. Men egentlig havepasning var en op-

gave på vej ud, og jord- og belægningsarbejde fyldte mere end plantning og pleje.

I tiden omkring oliekrisen i 1973 gik byggeriet voldsomt tilbage. Det ramte også den del af anlægsgartneriet der var rettet mod de større anlægsgartnerier. Anlægsgartnermester Niels Arne Rasmussen fortæller i 1986: "Det var en stor fejl ved anlægsgartneriet at hver eneste mester selv kunne præsentere en stor maskinpark som der ikke var behov for. Tre fjerdedele af året var der ikke noget at lave."

Siden fulgte høj- og lavkonjunkturer, men anlægsgartnerfaget har haft relativt stabile vilkår fordi opgaverne har været varierede og ikke helt afhængigt af byggeriet. Sådan var det også under finanskrisen i årene efter 2008.

Større samfundsmæssig rolle

Gennem årene er opgavetyperne kommet og gået, steget og faldet. Der er flere grønne områder og nogle opgaver er vokset meget, bl.a. inden for græspleje, bytræer og bysanering. Villahaverne vendte tilbage som en større opgave og det samme gjorde afvanding og kloak bl.a. fordi lokal afledning af regnvand er blevet almindeligt. De senere år er også faktorer som sundhed og biodiversitet blevet en integreret del af udemiljøet.

Driften af de kommunale grønne områder var i mange år primært en kommunal opgave, men i de senere årtier har en stadig større del været udliciteret til private firmaer. Det har været med til at udvikle en håndfuld meget store anlægsgartnervirksomheder.

De mere entreprenørprægede opgaver som større jord- og ledningsarbejder gled dog samtidig over til entreprenørvirksomhederne der kan forrente de store dyre maskiner.

Alt i alt har faget fået en langt større samfundsmæssig rolle end før. Opgavespredningen har desuden medvirket til at det private anlægsgartneri har haft en lang og relativ stabil periode, hvor periodevise nedgange i byggeriet ikke er slået nær så hårdt igennem som i andre byggefag.

Både anlæg og pleje udføres samtidig med en langt mere avanceret og målrettet teknologi end før, og det er ikke kun computernes skyld. Det har løftet produktiviteten og arbejdsmiljøet meget. De materialer vi bruger, er mere tilpassede og udviklede, f.eks. inden for græsfrø og belægningsmaterialer. Forskningen har desuden vist helt nye veje, bl.a. inden for træbiologien. Men samtidig er der meget der er uforandret.

Vi sætter f.eks. stadig brosten og planter træer og buske på den samme måde som før.

Fagets uddannelse

De første uddannede folk inden for området var primært dem der var uddannede i herregårds- og slotshaverne som også dengang var de næsten eneste arbejdspladser for faglærte gartnere. I løbet af 1800-tallet opstod der gartnerskoler, men hvor anlægsgartneri højst indgik som specialfag.

Da faget udviklede sig og tiltrak arbejdskraft fra gartneriet og landbruget blev der efterspørgsel efter omskolingskurser. Det skete ikke mindst gennem et langvarigt samarbejde med Teknologisk Institut der fra 1917 udbød vinterkurser i flere anlægsgartnerdiscipliner.

I takt med at rekrutteringen ikke længere kunne ske fra gartneriet og landbruget blev der mere brug for en egentlig anlægsgartneruddannelse. Anlægsgartneri blev dog først et defineret læreområde i gartneruddannelsen i 1948. Efteruddannelsen blev sat på skinner i 1966 med de specialarbejderkurser der senere blev til AMU-kurser. Siden 1973 kunne man også tage overbygninger som i de første år blev kaldt for anlægsgartneretekniker, i dag jordbrugsteknologer.

Litteratur

- Hans Rasmussøn Block (1647): Horticultura Danica. 150 s. Peter Hake / Jørgen Holst. Wormianum 1984 under titlen 'Ældste danske havebog'.
- Erik Erstad-Jørgensen (1926): Anlægsgartneri. Alm. Dansk Gartnerforening og N.C. Roms Forlag 1926.
- Kiær, Eigil (red.) (1952): Dansk Anlægsgartnerforening 1902-1952. Anlægsgartneriet i Danmark gennem 50 år.
- Georg Boye i samarbejde med Willy F. Hansen og H.P. Samuelsen (1959): Anlægsgartneri. Håndbog i fagets teknik. Almindelig dansk Gartnerforenings forlag.
- Grølle, Henning, Hansen, Anette Eklund (1986): Gartneri, land- og skovbrug. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 4. Fremad.
- Andresen, Carl Erik (1984): Bygge og anlæg. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 2. Fremad.
- Rasmussen, Jens Ove (1987): De byggede grønt – træk af anlægsgartneriets historie. Grønt Miljø.
- Sohn, Ole (1994): Gartner i 100 år. Specialarbejderforbundet i Danmark og Gartneres Landsklub.
- Helge, Finn (red.) (1998): Dansk Planteskolejerforening 1998-1998. Dansk Planteskolejerforening.
- Havekunst
Maanedstidblad for Anlægsgartneri
Anlægsgartneren
Grønt Miljø
Danske Anlægsgartneres arkiv.